

ΕΙΣ ΜΝΗΜΗΝ  
ΣΤΥΡΙΔΩΝΟΣ  
ΛΑΜΠΡΟΥ

ΕΝ ΒΟΗΝΑΙῶ 1935



ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΤΩΝ ΚΑΤΑΛΟΙΠΩΝ  
ΣΤΥΡΙΔΩΝΟΣ ΛΑΜΠΡΟΥ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟΝ ΚΕΝΤΡΟΝ  
ΤΟΜΕΙΟΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ  
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΗΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΧΗΣ ΚΡΗΤΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ  
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ. Π.Κ.Τ.Π.  
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

## ΔΥΟ ΧΕΙΡΟΓΡΑΦΑ ΤΗΣ ΘΥΣΙΑΣ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ

Εὐλόγως ὁ ἀείμνηστος Λάμπρος περιέλαβε τὴν Θυσίαν εἰς τὰ ἀναγνώσματα τῶν πάππων μας<sup>1</sup>. Καὶ ὁ μακαρίτης Ξανθουδίδης εἰς τὰ σχετικὰ μὲ τὴν Θυσίαν κατάλοιπά του, τὰ ὅποια φιλοφρόνως ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν μου ὁ καθηγητὴς Ι. Καλιτσουνάκης, λέγει: «Ἀνεγινώσκειτο πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν ὑπὸ τοῦ λαοῦ τόσον συχνά, ὅσον τοῦλάχιστον καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος καὶ ἡ Ἐρωφίλη, μάλιστα ὑπὸ εὐσεβῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν. Ἀπόδειξις ὅτι ἐξηκολούθει ἐν Ἐνετία ἀνατυπωμένη ὑπὸ τοῦ τυπογραφείου Φοίνικος... Κατὰ τὴν παιδικήν μου ἡλικίαν πολλάκις αἱ γυναῖκες τῆς γειτονιάς συνερχόμεναι κατὰ τὰς Κυριακάς καὶ ἄλλας ἑορτάς με ἔβαναν νὰ τῶς ἀναγινώσκω τὴν Θυσίαν καὶ ἠκροῶντο μὲ πολλὴν εὐλάβειαν καὶ ἐνίοτε μετὰ δακρῦων».

Ἄλλ' ἐνῶ τόσον ἀνεγινώσκειτο πρὸ ὀλίγων ἀκόμη ἐτῶν ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ τόσον συνεχίνει τὸ δράματιον τοῦτο, τοῦ ὁποίου ἡ ἀξία καὶ σήμερον παρὰ πάντων ἀναγνώριζεται, ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἔχομεν τὸ γνήσιον κείμενον τοῦ Κρητὸς ποιητοῦ. Αἱ ἔντυποι ἐκδόσεις, καὶ ἐκείνη ἦν ἀνετύπωσεν ὁ Legrand<sup>2</sup>, παρὰ τὰ γνήσια κρητικὰ στοιχεῖα, τὰ ὅποια περισφύζουν, παρέχουν καὶ λέξεις καὶ τύπους, οἱ ὅποιοι προφανῶς δὲν εἶναι στοιχεῖα ἀρχικά τοῦ ποιήματος, ἀλλὰ μεταβολαὶ ἐπενεχθεῖσαι ὑπὸ τοῦ πρώτου ἢ καὶ τῶν μετέπειτα ἐκδοτῶν εἰς τὸ λεκτικὸν καὶ τυπικὸν τῆς Θυσίας, ἵνα κολασθῇ τὸ ἄγαν ιδιωματοικὸν τοῦ κειμένου. Τοιαῦτα εἶναι: κρυπὰ καὶ κρυφὰ, πικρὸν καὶ πίκρα παρὰ τὰ πρικύ, πρίκα), παῦσε (παρὰ τὸ πάψε), πέμπσε μοι, πρόσταγμα, κτήνος, κοπάδι, ἀντάμειψιν, αὐθέντης, πρότερον, εὐθύς, παρευθύς, εἰς ὑψηλόν, δι' ἀγγέλου κτλ. Καὶ οἱ τσιτακίζοντες τύποι τοῦ ἄρθρου ἔχουν σχεδὸν πανταχοῦ ἀπομακρυνθῆ ἔκ τοῦ κειμένου καὶ τὸ τελικὸν ν ἔχει προσγραφῇ εἰς ὀνόματα καὶ ρήματα καὶ ἐκεῖ ὅπου εἰς τὸ λαλούμενον ἐν Κρήτῃ ἰδίωμα δὲν ἀκούεται, καὶ ἡ πρόθεσις ἐκ, ὅκ πλὴν ἐλάχιστων περιπτώσεων ἀντικατεστάθη μὲ τὴν ἀπό, ἀπ', καὶ ἡ ἱστορικὴ γραφὴ εἰσήχθη καὶ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῶν ἠχηρῶν φθόγγων ὡς πιστεμένε, πλιό, του, της, τως ἀντὶ μπιστεμένε, μπλιό, ντου, ντης, ντως, λέξεις δὲ κρητικαὶ κοινόταται, οἷον εἶντα, ἀπείτις, ντως ἀπαντοῦν ἀπαξ ἢ δῖς, ὡς νὰ διέφυγον τὸν διασκευαστὴν ἄκοντα. Ἄν εἰς ταῦτα προσθέσωμεν καὶ στίχους τοῦ ποιήματος νοσοῦντας μετρικῶς καὶ χωρὶα ἀσαφῆ ἢ ἐφθαρμένα, πειθόμεθα περὶ τῆς ἐλευθερίας, μὲ τὴν ὁποῖαν ἀντιγραφεῖς καὶ ἐκδότης ἐπελήφθησαν κατὰ καιροὺς τῆς διορθώσεως καὶ μεταβολῆς τοῦ δραματίου τούτου, ὡς καὶ τῶν ἄλλων ἔργων τῆς δημόδους φιλολογίας»<sup>3</sup>.

<sup>1</sup> Ν. Ἑλληνομνήμων ΙΕ' 261 κέ.

<sup>2</sup> Biblioth. grecque vulg. I 226 κέ.

<sup>3</sup> Ἡ ἐκδοσις τῆς Θυσίας, ἡ γενομένη τὸ 1922 ὑπὸ τῆς Σοφίας Α. Ἀντωνιάδου, παρουσιάζει μὲν ἐν πολλοῖς γλῶσσαν ὁμαλωτέραν καὶ κανονικωτέραν καὶ ὑπῆρξεν εὐπρόσδεκτος καὶ διὰ τὴν εἰσαγωγὴν καὶ τὰς σημειώσεις, μὲ τὰς ὁποίας συνώδευσεν αὐτὴν ἡ λογία ἐκδότις, ἀλλ' ὡς

Ὅθεν ἡ ἐργασία πρὸς ἀνακάθαρσιν καὶ ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου εἶναι ἐπιβεβλημένη, ἄξιον δ' ἀπορίας ὅτι δὲν ἐμελετήθησαν ἕως τῶρα τὰ δύο γνωστὰ χειρόγραφα τῆς Θυσίας, ἵνα καθορισθῇ ἡ ἀξία αὐτῶν καὶ ἡ συμβολή, τὴν ὁποίαν δύνανται νὰ παράσχουν εἰς τὸν καταρτισμὸν τοῦ ὀριστικοῦ κειμένου τῆς Θυσίας. Εἶναι δ' εὐνόητον, ὅτι αἱ ἐρευναι περὶ τῆς γλωσσικῆς καὶ μετρικῆς μορφῆς τοῦ ἔργου θὰ συντελέσουν μεγάλως καὶ εἰς τὴν λύσιν τῶν ζητημάτων περὶ τοῦ χρόνου τῆς συνθέσεως, τοῦ ποιητοῦ καὶ τῶν προτύπων, τὰ ὅποια τυχὸν ἠκολούθησε, ζητημάτων, τὰ ὅποια ἐτέθησαν σοβαρώτερον, ἀφ' ἧς ὁ μακ. Ξανθουδίδης ὀρμηθεὶς κυρίως ἐκ γλωσσικῶν λόγων ἠμφεσβήτησε τὴν ἀκρίβειαν τῆς εἰδήσεως τοῦ Legrand περὶ τοῦ ἔτους τῆς ἐντύπου ἐκδόσεως, τὴν ὁποίαν ἀνετύπωσε<sup>1</sup>.

Τῶν χειρογράφων τούτων τὸ μὲν εἶναι τῶν ἀρχῶν τοῦ ΙΖ' αἰῶνος καὶ περιλαμβάνεται εἰς τὸν Νανιανὸν κώδικα τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης (cl. XI cod. 19 f. 210-231), τὸν περιέχοντα τὰ δράματα Ζήνωνα, Στάθην, Γύπαριν, Φορτουνᾶτον καὶ ἄλλα τινὰ κρητικὰ κείμενα, τὸ δὲ εἶναι τοῦ ΙΗ' αἰῶνος καὶ ἀνήκον ἀρχικῶς εἰς τὴν Βιβλιοθήκην Ἀλεξίου Κολυβά, ἀριθ. 221, περιῆλθεν ἐσχάτως εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ κ. Διον. Λοβέρδου. Θὰ διαλάβω πρῶτον περὶ τοῦ χφ. Κολυβά (Κ), τὸ ὁποῖον περιγράφεται ὑπὸ τοῦ ἀειμνήστου Λάμπρου ἐν Ν. Ἑλληνομν. Ις' 335<sup>2</sup>.

Τὸ χειρόγραφον τοῦτο ἀποτελεῖται ἐκ φ. 32, εἶναι δὲ κολοβὸν ἐν σι. 1090 (ἐκδ. Legrand). Τὸ φ. 1 εἶναι ἄγραφον. Ἐν φ. 2<sup>α</sup> ἀναγράφονται μὲ κεφαλαῖα γράμματα ΤΑ' ΠΡΟΣΩΠΑ ΟΠΟΥ ΜΙΛΟΥΣΙ, καθ' ἣν καὶ εἰς τὰς ἐντύπους ἐκδόσεις τάξιν. Εἰς τὸ κάτω μέρος τῆς σελίδος ὑπάρχει ἄτεχνον διὰ μελάνης σχεδιάσμα μὲ κεφαλὴν γυναικὸς ἐν τῷ μέσῳ. Μὴ ἔχων ὑπ' ὄψιν μου ἐκδόσεις τῆς Θυσίας παλαιότερας τοῦ ἔτους 1760 δὲν δύναμαι νὰ καθορίσω, ἂν ὁ βιβλιογράφος μιμῆται ἐδῶ τυπογραφικόν τι κόσμημα. Ἐν φ. 2<sup>β</sup> ὑπάρχει ὁ ἡμίτιλος Η ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ ΑΒΡΑΑΜ, ἀμέσως δ' ἀκολουθεῖ τὸ κείμενον γεγραμμένον κατὰ δίστιχα, τὰ

ἡ ἴδια ἐν ἀρχῇ λέγει, ἀποτείνεται πρὸς τὸν πολὺν κόσμον καὶ δι' αὐτὸ «δὲν ἔχει διόλου χαρακτηριστικὰ ἐπιστημονικῆς μελέτης».

<sup>1</sup> Εἰσαγωγὴ εἰς Ἑρωτόκριτον σ. CXIX. Εἰς τοὺς λόγους ἐκείνους πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ ὅτι ὁ Legrand ἀναφέρων τὸ χειρόγραφον XI, 19 τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης, τὸ περιέχον τὴν Θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ, παριστᾷ αὐτὸ σύγχρονον πρὸς τὴν ἐκδοσιν τοῦ 1585, μολονότι τοῦτο φέρει χρονολογίαν 1685: il porte la même date!... (σ. XXVI). Ἐνῶ δὲ περὶ τοῦ τίτλου τῆς ἐκδόσεως 1585 σημειώνει ὅτι ἐλλεῖπει καὶ ἀκολούθως παραθέτει τὸν τίτλον τῆς ἐκδ. 1668, οὐδὲν ἐν τούτοις λέγει ἐν τῷ προλόγῳ περὶ τῆς ἐκδόσεως 1585, τῆς ὁποίας διαφόρους γραφὰς παρέχει ἐν τῷ τέλει τοῦ κειμένου. Ἐξηγήσιν τῶν ἐν ταῖς ἐκδόσεσι τοῦ Legrand ἀπαντωμένων ἀνακριβειῶν ἀνευρίσκει ὁ Ἰ. Μαυρογορδάτος ἐν τῇ ὁμολογίᾳ αὐτοῦ, ὅτι εἰς τὴν ἀντιγραφὴν ἐλληνικῶν κειμένων ἐβοήθει αὐτὸν ἡ σύζυγός του, ἂν καὶ αὕτη δὲν ἐγνώριζε τὴν ἐλληνικὴν (*Three Cretan Plays*, transl. by F. H. Marshall with an Introd. by John Mavrogordato, Oxford 1929. σ. 7 σημ. 12). Πρβλ. H. Pernot, *Études de littér. gr. moderne* (1<sup>ε</sup> série), Paris 1916, 258.

<sup>2</sup> Ἐπιτραπῆ νὰ ἐκφράσω καὶ ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης τὰς θερμοτάτας εὐχαριστίας μου πρὸς τὸν κ. Λοβέρδον διὰ τὴν καλωσύνην, μὲ τὴν ὁποίαν ἔθεσεν εἰς τὴν διάθεσίν μου τὸ χειρόγραφον τοῦτο, ὡς καὶ πρὸς τοὺς κ.κ. Κ. Ἀθ. Βερναρδάκη καὶ Ἰ. Λαδᾶν (βιβλιοπώλην, ὁδ. Ἀκαδημίας, 33<sup>α</sup>), οἱ ὅποιοι ὁμοίως μοι διέθεσαν ὁ μὲν τὴν ἐκδοσιν Ν. Γλυκέος τοῦ 1812, ὁ δὲ τὴν ἐκδ. Ἄντ. Βόρτολι τοῦ 1760.



ὅποια ἀνεξαρτήτως τῆς ἐννοίας των ἀρχίζουν διὰ κεφαλαίου γράμματος, κειμένου κατὰ τι ἀριστερώτερον.

Τὸ χειρόγραφον γέμει ὀρθογραφικῶν σφαλμάτων, ἀλλ' οὐδεμίαν ἔχει ἀμφίβολον γραφήν. Ἀπὸ τὸ κείμενον τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων, τὰς ὁποίας ἠδυνήθηεν ν' ἀντιβάλω, ἐλάχιστα διαφέρει, συμφωνεῖ ὅμως περισσότερο πρὸς τὴν ἔκδ. Ἀντ. Βόρτολι (1760) ἢ πρὸς τὰς ἔκδ. Γλυκέος (1812, 1832) καὶ Legrand, παρέχον ἔν τισι ὀρθότερας ἢ αὐταὶ γραφάς. Οὕτω παρὰ Γλυκεῖ καὶ Legrand στ. 51 ἀναγινώσκεται:

Κύρη μου, σὺ λυπήσου με, καὶ ὄδες τὰ κλάμματά μου,  
καὶ μὴ μὲ κάμης ἄπονον, κύρη, ὅς τὰ γερατιά μου.

Ἄλλ' ὁ Θεὸς οὐδαμοῦ τῆς Θυσίας προσφωνεῖται κύρης ὑπὸ τοῦ Ἀβραάμ, ἀλλὰ πάντοτε Κύριος (πρβλ. 773 Κύριε μου, δός μου) τῇ ἀληθείᾳ ὁ Ἀβραάμ θ' ἀπεδεικνύετο «ἄπονος κύρης», ἂν δὲν τὸν ἐλυπεῖτο ὁ Κύριος (πρβλ. 715). Ὅθεν ὀρθότερον παραδίδεται τὸ δίστιχον ἐν Κ καὶ παρὰ Βόρτολι: Κύριε μου καὶ λυπήσου με καὶ ὄδες τὰ κλάίματά μου, συμφωνεῖ δ' εἰς τοῦτο καὶ ὁ Μαρκ. κῶδιξ, περὶ οὗ κατωτέρω ὁ λόγος. Ὄρθότερας γραφάς παρέχουν τὸ Κ καὶ ἡ ἔκδ. Βόρτολι καὶ εἰς τοὺς κατωτέρω σημειουμένους στίχους.

	Χρ. Κ.—Ἐκδ. Βόρτολι (1760)	Γλυκ. (1812)	Legr. (;)
49	κ' ἥλλαξες	κ' ἄλλαξες	κῆ ἄλλαξες
99	Δὲ νειρεύομαι	δὲν νειρεύομαι	δὲν νειρεύομαι
144	τῶχῳ στὴν καρδιάν	τῶχα ὅς τὴν καρδιάν	τῶχα ὅς τὴν καρδιά
259	νὰ προκινήσωμεν	νὰ προκινήσωμεν	νὰ προσκινήσωμεν
370	ὄλα ν' τοῦ πλάστη	ὄλα τοῦ πλάστη	ὄλα τοῦ πλάστη
377	βυζῶν	βυζιῶν	βυζιῶν
380	ἐπλήθηνες	ἐπλήθηνες	ἐπλήθηνες
384	δρῶσαν	δρῶσαν	δρῶσιαν
386	τὸ πῶς σὲ θέλω κάμει	τὸ πῶς σὲ θέλουν κ.	τὸ πῶς σὲ θέλουν κ.
389	σὲ θλίψες σμιάν ἡμέραν	σὲ θλίψες σμιάν ἡμ.	σὲ θλίψες μιάν ἡμ.
425	ποιὰ ν' ἡ ἀφορμὴ	ποιὰ ἡ ἀφορμὴ	ποιὰ ἡ ἀφορμὴ
449	φέρε μου ὅμὲ τὰ ῥοῦχα του	φέρε μου ὅμὲ τ. ρ. τ.	φέρε μου τὰ ρουχάκια του
766	ἄς τὸ παιδί νὰ κουρασθῆ	ἄς τὸ π. νὰ ξεκουρασθῆ	ἄς τὸ π. νὰ ξεκουρασθῆ
768	καὶ ἡ παρηγοριά μου	τὸ παρηγόρημά μου	τὸ παρηγόρημά μου
773	νὰ νικήσω	νὰ κινήσω	νὰ κινήσω
803	κύρη μου	κύριε μου	κύριε μου
838	στανικῶς μου	στανικόν μου	στανικόν μου
1026	δὲν βαστᾷ τέτοιον καημόν	δ. β. τέκνου καϊμόν	δ. β. τέκνου καϊμόν
1045	Ποιὰν στράταν, δρόμον νὰ κρατῶ, ποιὸν κά- μπον, ποιὸν λαγκάδι;	Ποιὰν στράταν, ποιὸν δρόμον νὰ κρατῶ, κτλ	Ποιὰν στράταν, ποιὸν δρόμον κρατῶ κτλ.
1057	Ὅλομοιος εἶναι τοῦ [Συμπάν	Ὅλομοιος εἶναι Συμπάν	Ὅλομοιος εἶναι Σ. Κ. τ. Π.
1090	νὰ τοῦ ξεκαθαρίσω	νὰ τὰ ξεκαθαρίσω	νὰ τὰ ξεκαθαρίσω

Δὲν λείπουν ὅμως ἐκ τοῦ χειρογράφου καὶ γραφαὶ διάφοροι καὶ τῆς ἐκδ. Βόρτολι, καὶ αὗται ὀρθότεραι. Π. χ. ἐν στ. 473 κ. ἐ. τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων ὁ Ἀβραὰμ λέγει:

Πήγαινε, Σάρρα, καὶ ὁ Θεὸς πάλιν τὴν ἔγνοιαν ἔχει,  
ἂν τ' ἀναστήσ' ἀπὸ νεκρῶν (νεκρῶν Legr.) καὶ μένει, τίς κατέχει;

Τὸν δεύτερον στίχον τὸ χφ. Κ. παρέχει οὕτω:

ἂν τ' ἀναστήσ' ἀπὸ νεκρῶν, καϊμένη, τίς κατέχει:

Καὶ τὸ Μαρκιανὸν χειρόγραφον, περὶ οὗ κατωτέρω ὁ λόγος, ἔχει:

na to anastissi apo necro, caimegni, pios categhi:

Ὅτι ἡ γραφή τῶν χειρογράφων εἶναι ὀρθότερα, ἀποδεικνύει καὶ ἡ χρῆσις τοῦ κειμένου, ἐν τῷ ὁποίῳ τετράκις ἀπαντᾷ ἡ προσφώνησις αὕτη πρὸς τὴν Σάρραν (στ. 130. 143. 332. 1083), ἡ δὲ λέξις *καϊμένος* εἶναι καὶ ἄλλως συνήθης.

Ἐν στ. 1053 - 4 τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων ἀναγινώσκομεν:

Καὶ ἂν περάση καὶ ταχὺ καὶ δὲν τοὺς ὄρη νὰ ρθοῦσι,  
ἀποθαμένην καὶ νεκρὰν ἔρχονται νὰ τὴν βροῦσι.

Τὸ χειρόγραφον ὀρθότερον παραδίδει:

Καὶ ἂν περάση τὸ ταχύ... (ἦτοι ἡ αὔριον· πρβλ. 625.1134).

Ἡ σχέσις τοῦ χφ. Κ. πρὸς τὴν ἐκδ. Βόρτολι καταφαίνεται καὶ ἐκ σφαλμάτων καὶ ἄλλων τινῶν στοιχείων, κοινῶν εἰς ἀμφοτέρα. Τὰ σπουδαιότερα ἐξ αὐτῶν ἐν παραβολῇ πρὸς τὰς ἐκδ. Γλυκέος καὶ Legrand εἶναι:

Χφ. Κ. — ἐκδ. Βόρτολι

Ἐκδ. Γλυκ. καὶ Legr.

435	Ντύσου, νὰ βάλῃς σκούληνα ροῦχα	Ντύσου, νὰ βάλῃς σκολινὰ ροῦχα
460	καὶ δός μου καὶ τὰ σκούληνα	καὶ δός μου καὶ τὰ σκολινὰ
518	στὸ σπήτι· καὶ γυρίζομεν ἀμπονωρὶς [νὰ φᾶμεν;	᾽ς τὸ σπίτι δὲν γυρίζομεν ἀπονωρὶς [νὰ φᾶμεν;
553	εἰς ὅ,τι σώνει γνῶσί μας καὶ φθάν' ἡ [ἔμιλιά μας	εἰς ὅ,τι σώνει ἡ γνῶσι μας — ἡ ἔμι- [λά μας
584	νὰ μὴν τὸν ἐρωτήσωμεν ἄλλην μινιὰν [φορὰν πάλιν	νὰ μὴν τὸν ἐρωτ. φορὰν ἄλλην μινιὰν [πάλιν
614	καὶ ἂν φοβεῖσαι (φοβᾶσαι Βόρτ.)	καὶ ἂν βουθᾶσαι
851	χαρὰ σ' ἐσέ, χαρὰ σ' ἐσέ.	χαρὰ σ' ἐσέ, παιδάκι μου.

Μετὰ τὸν στ. 766 παρὰ Βόρτ. καὶ ἐν Κ. ὑπάρχει ἡ ὁδηγία: *ΑΒΡΑΑΜ ΛΕΓΕΙ ΣΙΓΑΝΑ*, ἡ ὁποία παρὰ Γλυκεῖ καὶ Legr. λείπει.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γραφῶν τοῦ χειρογράφου καὶ τῆς ἐκδ. Βόρτολι αἱ δύο πρῶται εἶναι ἀξίαι ἰδιαιτέρας μνείας, ἐπειδὴ μᾶς παρέχουν ἔνδειξιν τινα περὶ τοῦ εἰσαγαγόντος αὐτὰς εἰς τὸ κείμενον. Ἡ λέξις *σκούληνο* λέγεται μέχρι σήμερον ἐν

Κερκύρα καὶ σημαίνει πράγμα κατεσκευασμένον ἀπὸ σκουλι ἦτοι ἀπὸ λεπτὰς ἴνας λίνου<sup>1</sup>. Εἶναι λοιπὸν πιθανόν, ὅτι Κερκυραῖός τις γραφεὺς ἢ ἐπιμελητὴς τῆς ἐκδόσεως Βόρτολι ὑποκατέστησεν εἰς τὸ κρητικὸν σκολινὰ (= γιορτινὰ) λέξιν τῆς συνηθείας τοῦ τόπου του. Χρῆσιν ἑπτανησιακὴν φανερώνει καὶ ἡ λ. ἀμπονωρίς ἀντὶ τοῦ κρητ. ἀπονωρίς<sup>2</sup>.

Ἄγνοῶ πότε ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἄντ. Βόρτολι ἢ Θυσία<sup>3</sup>, ἀλλὰ φαίνεται πιθανόν, ὅτι ἐκδοσὶν αὐτοῦ εἶχεν ὑπ' ὄψιν ὁ γράψας τὸ χειρόγραφον Κολυβᾶ. Ἐκ τῆς προχείρου δὲ ἀντιβολῆς, τὴν ὁποίαν ἐκάμομεν, δυνάμεθα, ὡς νομίζω, νὰ συναγάγωμεν ὅτι ὁ ἐπιμεληθεὶς τῆς ἐκδ. Βόρτολι διέσωσεν ἐν πολλοῖς ὀρθότερας γραφὰς ἢ αἱ ἐκδόσεις Γλυκέος, πρὸς ἃς μᾶλλον συμφωνεῖ ἡ ἐκδ. Legrand. Ὁ γράψας ὁμοίως τὸ χφ. Κ. ἐπροχώρησεν ἔτι μᾶλλον εἰς τὴν ἀντικατάστασιν κρητικῶν λέξεων δι' ἄλλων κοινοτέρων· οὕτω γράφει: 119 νὰ κρύπτῃς (ἀντὶ νὰ χώνῃς), 192 καὶ 753 ἡ ψυχὴ μου, τῆς ψυχῆς (ἀντὶ ἡ ψή μου, τῆς ψῆς), 477 τ' εἶναι ἡ βιάς' (ἀντὶ εἶντά' ν' ἢ β.), 486 νὰ πέσωμεν. (ἀντὶ θέσωμεν), 538 ἐπὶ ταῦτοῦ (ἀντὶ ξαργιτοῦ), 545 μὴν ἀκαρτεροῦμεν (ἀντὶ μὴ παραθεσμοῦμε), 585 λυπημένον (ἀντὶ κλιτόν), 746 στὴν μέσην (ἀντὶ στὸν κόκκαλον), 757 τὸν πεθυμᾶς (ἀντὶ τὸν ἐγνοϊανόν), 766 κοπιασμένον (ἀντὶ κρατημένον), 879 μεταλλαγή (ἀντὶ μεταθεμός), 915 λιγάκι (ἀντὶ δαμάκι), 959 λαθώνει (ἀντὶ κομπώνει), 994 στάχτη (ἀντὶ ἄθος) κτλ. Ὅθεν μικρὰν ἢ οὐδεμίαν ἀξίαν ἔχει τὸ χειρόγραφον τοῦτο διὰ τὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου τῆς Θυσίας.

Τὸν Μαρκιανὸν κώδικα, τὸν περιέχοντα τὴν Θυσίαν τοῦ Ἀβραάμ, περιέγραψεν ἤδη ὁ Σάβας εἰς τὰ Προλεγόμενα τοῦ Κρητικοῦ Θεάτρου, σ. ιβ'—ιδ', ἐγνώριζε δὲ καὶ ὁ Legrand, ἀλλὰ μόνον μετὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῶν κειμένων τοῦ α' τόμου τῆς Ἑλλην. βιβλιοθήκης του ἠδυνήθη νὰ ἴδῃ. Τὰς παραλλαγὰς τοῦ κώδικος, τὰς ἀφορώσας τὴν Θυσίαν, ἔκρινεν ὁ Legrand ὡς ἐπουσιώδεις<sup>4</sup>, ἡ πληροφορία δ' αὕτη, παραληφθεῖσα καὶ ὑπὸ τοῦ Krumbacher εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Βυζ. Λογοτεχνίας<sup>5</sup>, ὑπῆρξε πιθανῶς ἡ αἰτία, δι' ἣν τὸ χειρόγραφον τοῦτο παρημελήθη μέχρι τοῦδε. Ἐγὼ εὐτυχήσας ἐν ἔτει 1929 νὰ μελετήσω ἐξ ἄλλης ἀφορμῆς τὸν κώδικα τοῦτον ἐν Βερολίνῳ, ὅπου ἡ Διεύθυνσις τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης εὐηρεστήθη νὰ τὸν ἀποστείλῃ, ἠδυνήθη νὰ παρατηρήσω, ὅτι ἡ εἶδησις τοῦ Legrand δὲν εἶναι ἀκριβής. Ἀποφασίσας δ' ἔκτοτε νὰ παρασκευάσω ἐκδοσὶν κριτικὴν τοῦ ἐξόχου τούτου ἔργου τῆς Κρητικῆς λογοτεχνίας, ἐπρομηθεύθην ἐκ τῆς Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης φωτο-

<sup>1</sup> ΓΕΡ. ΣΑΛΒΑΝΟΥ, Μελέτη περὶ τοῦ γλωσσ. ιδιώματος τῶν ἐν Κερκύρα Ἀργυράδων, ἐν Ἀθῆν. 1918 σ. 33 λ. λινάρι, 41 μπόλια σκούλινη.

<sup>2</sup> Βλ. Σανθουδίδου γλωσσάριον εἰς Ἐρωτόκριτον, λ. ἀπονωρίς.

<sup>3</sup> Τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον ἔχει ἐκδ. τῆς Θυσίας γενομένην τὸ 1713 «εἰς τὴν τυπογραφίαν Ἀντωνίου τοῦ Βόρτολι». (E. LEGRAND, Bibliographie hell. publ. par L. Petit et H. Perrot, I, Paris 1918, 107).

<sup>4</sup> LEGRAND, Bibl. gr. vulgaire τ. Α' σ. XXVI: le texte du manuscrit XIX ne présentait avec l'édition que des différences insignifiantes.

<sup>5</sup> KRUMBACHER, Gesch. d. byz. Litteratur<sup>2</sup> 822, μεταφρ. Σωτηριάδου Γ' 76.



γραφικὸν πανομοιότυπον τοῦ χειρογράφου καὶ δύναμαι νὰ παράσχω ἐδῶ ἀκριβεῖς περὶ αὐτοῦ εἰδήσεις.

Ὡς καὶ ὁ Σάθας παρατήρησεν, ὁ Μαρκιανὸς κῶδιξ συναπηροῖσθη διὰ τῆς συγχωνεύσεως πολλῶν καὶ διαφόρων χειρογράφων. Ταῦτα ἀποτελοῦν ἰδιαίτερα τεύχη ἢ τετράδια, τινὰ τῶν ὁποίων, ὡς τὰ περιέχοντα τὸν Ζήνωνα (φ. 117 - 145), τὴν Θυσίαν (φ. 210 - 231), τὴν Παλαιὰν καὶ Νέαν Διαθήκην (φ. 244 - 336), τὸν Φορτουναῖον (φ. 342 - 439) ἔχουν καὶ παλαιότεραν ἰδίαν σελίδωσιν. Δύο φύλλα εἰς τὸ τέλος τοῦ τετραδίου τῆς Θυσίας (φ. 232 καὶ 233) εἶναι ἄγραφα, ἐν δὲ φύλλον αὐτοῦ, τὸ 15, περιλαμβάνον τούς στ. 673 - 742 (ἔκδ. Legr.) ἐξέπεσε πρὸ τοῦ καταρτισμοῦ τοῦ ὅλου τόμου, διότι ὁμοιον χάσμα εἰς τὴν νέαν αὐτοῦ σελίδωσιν δὲν ὑπάρχει. Πρὸς τούτους τὸ τετράδιον τοῦτο εἶχε κατὰ μέγα μέρος διαβραχῆ καὶ ἐκ τούτου τὰ ἀπὸ τοῦ φ. 224 μέρη αὐτοῦ δὲν εἶναι ὅσον τὰ προηγούμενα εὐανάγνωστα.

Ἡ Θυσία καὶ τὰκολουθοῦντα εἰς αὐτὴν κείμενα ἦτοι ἡ Ἀποκάλυψις τῆς Θεοτόκου, ἡ Παλαιὰ καὶ Νέα Διαθήκη καὶ ὁ Φορτουναῖος, εἶναι γραμμένα μὲ γράμματα ἰταλικά, ἀλλ' ὄχι πάντα ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρός· ὁ Φορτουναῖος, ὡς γνωστόν, εἶναι αὐτόγραφον τοῦ Φωσκόλου· αὐτὴ ἡ θυσία δὲν ἐγράφη μέχρι τέλους ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρός, ὡς τὸ παρατιθέμενον πανομοιότυπον τοῦ φ. 223<sup>α</sup> δεικνύει. Ὁ πρῶτος βιβλιογράφος, μετὰ περισσῆς ἐπιμελείας καὶ φιλοκαλίας γράφων τὴν ἰταλικὴν γραφήν, ἐπιγράφει τὴν ὀξεῖαν ἐπὶ τῶν τονουμένων συλλαβῶν τῶν λέξεων καὶ διαχωρίζει τὰ μὲν ἡμιστίχια καὶ τοὺς στίχους διὰ κόμματος, τὰ δὲ δίστιχα διὰ διπλῆς στιγμῆς καὶ παύλας· κάμνει ὅμως τοῦτο ὅλως μηχανικῶς μὴ σημειῶν παντελῶς ἐρωτηματικὸν σημεῖον· ἐξ ἄλλου δὲν παραλείπει νὰ σημειώνη εἰς τὸ κάτω ἄκρον τῆς ὄψας ἐκάστης ὀπισθίας σελίδος τὴν ἀρχικὴν τοῦ ἐπομένου φύλλου λέξιν. Τοῦναντίον ἡ συνεχίζουσα χεὶρ, γράφουσα πυκνοτέραν καὶ μᾶλλον ἐπισεσυρμένην γραφήν, καὶ ταῦτα παραλείπει καὶ οὐδὲν σημεῖον στιξεως χρησιμοποιεῖ. Εἶναι δ' ὡς φαίνεται, ἡ αὐτὴ χεὶρ ἡ γράψασα καὶ τὴν συνέχειαν τῆς Παλαιᾶς καὶ Νέας Διαθήκης ἀπὸ φ. 325<sup>α</sup> καὶ ἐπιγράψασα διορθώσεις εἰς τὰ προηγούμενα φύλλα αὐτῆς.

Δείγματα τῆς γραφῆς ταύτης ἔδωκεν ἤδη ἐκ τῆς Ἀποκαλύψεως τῆς Θεοτόκου ὁ Dawkins<sup>1</sup>· τὰ γράμματα τοῦ λατινικοῦ ἀλφαβήτου ἔχουν καὶ ἐδῶ κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἦττον ἦν καὶ ἐν τῇ ἰταλικῇ ἀξίαν. Θὰ ἐκθέσω κατωτέρω παρατηρήσεις τινὰς περὶ τοῦ τρόπου, μὲ τὸν ὁποῖον ἐπιδιώκεται εἰς τὸ χειρόγραφον τῆς Θυσίας ἡ ἀπόδοσις τῶν φθόγγων τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης.

Οἱ ἄηχοι φθόγοι β καὶ δ τῆς ἐλληνικῆς ἀποδίδονται διὰ *u* ἢ *v* καὶ *dh*: *u*no (βουνὸ) καὶ *vugni*, *uoidhi*, *edha*, *dhulos*. Οἱ ἤχηροὶ φθόγοι *μπ* καὶ *ντ*, εἰς οὓς μεταβάλλονται διὰ τῆς συμπροφορᾶς τὰ ἄηχα *π*, *τ* πρὸ τοῦ τελικοῦ *ν*, δηλοῦνται διὰ *b* καὶ *d*: *to bono*, *ti brosefchi*, *to doro*, *ida*, ἀλλ' ὁ δεύτερος βιβλιογράφος, συνηθέστερον ἢ ὁ πρῶτος, προσγράφει τὸ ἔρρινον, ἂν καὶ τοῦτο ἐν τῇ προφορᾷ καὶ

<sup>1</sup> R. M. DAWKINS, A Cretan Apocalypse of the Virgin ἐν Byz. Zeitschrift 30, 800 κέ. Πρὸς τοῦ αὐτοῦ A Cretan Translation of Barlaam and Joasaph, with some Notes on the Transliteration of Greek in Latin Characters ἐν Medium Aevum I 2. 122 κέ.

τότε δὲν θὰ ἠκούετο: tin brossefchi 100, ton bono 936, ton dopo 763. 810. 856. 984, san do rgiachi 799, dhen do glipasse 795· ὡς σφάλματα δὲ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν γραφαί τινες, ὡς to pono 574, ti parageglia 25, ti peritregghi 70, to pricameno 202.

Ὁ φθόγγος γ ἀποδίδεται διὰ τοῦ g, ἀλλὰ πρὸ τοῦ e προσλαμβάνει i: gamos, gra, gdhimnos, delogo, giagiermena, pgligies, ἀλλὰ καὶ geratia 34. 45. 52. 767, egegnithichies 769. Διὰ g ἢ j δηλοῦται καὶ τὸ ἡμίφωνον, τὸ ἀναπτυσσόμενον μεταξὺ τῶν ἀρθρῶν ὁ, ἦ, οἱ καὶ τοῦ ἀρκτικοῦ φωνήεντος τῆς ἐπομένης λέξεως: i giora, i giefchi, i giedhichimu, chi giagli, o gis (=ἦ γι ὦρα, ἦ γι εὐκὴ, ἦ γι ἐδική μου, κ' οἱ γι ἄλλοι, ὁ γεῖς)

Τὸ ἀήχον κ πρὸ συμφώνων καὶ πρὸ τῶν a, o, u δηλοῦται διὰ c: calos, scopos, saculla, necri, ec ti, cacomiri, πρὸ τοῦ i τοῦτο προσλαμβάνει h καὶ πρὸ τοῦ e hi: efchi, schias, chirie, dhamachi, chie, chieros, chiera, egrichithichie. Ἡ μεταβολὴ τοῦ ἀήχου κ πρὸ τοῦ τελικοῦ ν εἰς ἡχηρὸν γκ συνήθως δὲν δηλοῦται πχ. sto cosmo, ti cardhia, to chiero, ἀλλ' ἀπαντῶνται καὶ περιπτώσεις, ὅπου τὸ ἔρρινον προσγράφεται, ὡς tin cardhia 748, ton caimeno 782, αἱ δὲ λέξεις ἄγγελος, παραγγελιά ὑπὸ μὲν τοῦ πρώτου βιβλιογράφου γράφονται angelos 1.6.31, parageglia 25, ὑπὸ δὲ τοῦ δευτέρου anchielos 637, 943, paranchieglia 1020. Ἐνίοτε καὶ ὁ φθόγγος γκ ἀποδίδεται διὰ g, ὡς mugisete 40, na gastrothi 43, afigrasti 399, nafigrasse 450. Πρὸ τοῦ i τὸ c δηλοῖ τὸν φθόγγον τσ ἢ τζ: eci, ci sarcas, ἐνίοτε δὲ ἀντιστοιχεῖ εἰς τὸ σύμπλεγμα 'ς τσ: amete ci chieras sas 549, to tecno mu ci oranus to thelu 638, sta fila ci cardhiaci (-s τση) 822. Πρὸ a, e, u, ὁ φθόγγος τσ ἀποδίδεται διὰ z: Zanchielus 943, zancales 1102, zanastenagnus 1108, caze 1080.

Οἱ ὑγροὶ φθόγγοι λ καὶ ν τῆς ἑλληνικῆς πρὸ i δηλοῦνται, ὡς καὶ εἰς τὴν ἰταλικήν, διὰ gl καὶ gn: bglio, cagli, laglia, cgligni (κλίνη), gigni (γίνη καὶ γυνή) ggligora (γλήγορα), apomogni, eggnia, gglicofigliisso, togniglio (τὸν ἥλιο), ἀλλ' ἀπαντῶνται καὶ ἀποκλίσεις ἀπὸ τοῦ κανόνος, ὡς blio 643, 645, ggnomi 945, eggnorise 835. 953. 1056, egnia 543 (ἔγνοια), glichi (γλυκὺ) 485, 493.

Διὰ τὸν φθόγγον ζ λαμβάνεται, ὡς καὶ ἐν τῇ ἰταλικῇ, τὸ s: oriso, olprisame, isuisse (ἡσβησε), esmixane, ἵνα δὲ δηλωθῇ σ μεταξὺ φωνηέντων γράφονται ss: uiasesse, xesaglissu, thissia. Ἐν ἀρχῇ τῆς λέξεως τὸ s δηλοῖ ἄλλοτε ζ καὶ ἄλλοτε σ: sagli, sitima, sodano, ἀλλὰ Sara, sinefia, simero, εὐρίσκεται δὲ καὶ ssimero ἐν ἀρχῇ τοῦ στίχου 946, i ssara (ἡ Σάρα) 235, ἀλλὰ καὶ esé (ἔσέ) 535, dhese (δέσε) 835, glise (λύσε) 949, is alo (εἰς ἄλλο) 944.

Ὁ φθόγγος ψ ἀποδίδεται διὰ ps: psari, psillo, ipapses (ἡπαψες), ὁ δὲ ξ διὰ x: xenos, xirna. Τέλος οἱ φθόγγοι θ, χ δηλοῦνται διὰ th, gh, ὁ δὲ φ διὰ f: theos, ghergia, efgharistia.

Ἐπιγραφὴν τὸ χειρόγραφον φέρει ἐν ἐπικεφαλίδι τοῦ φ. 210<sup>α</sup> τὴν ἐξῆς:

Thissia tu Auraam, Angellos pros ton isaac (sic):

ἀμέσως δ' ἀκολουθεῖ τὸ κείμενον, γεγραμμένον κατὰ δίστιχα. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον



γράμμα τοῦ διστίχου ἀνεξαρτήτως τῆς ἐννοίας γράφεται διὰ κεφαλαίου γράμματος, ὁ δὲ δεύτερος στίχος αὐτοῦ ἀρχίζει διὰ μικροῦ γράμματος, ὀλίγον δεξιώτερον. Τὰ ὄνόματα τοῦ διαλόγου τίθενται ἀριστερὰ ἐν τῇ ῥα, ἀλλ' ὅχι πάντα πλήρη, φαίνεται δ' ὅτι ὑπὸ τοῦ πρώτου βιβλιογράφου προσετίθεντο μετὰ τὴν γραφὴν ὀλοκλήρου τῆς σελίδος.

Ὅτι δὲν εἶναι αὐτόγραφον τοῦ ποιητοῦ, συνάγεται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι τὸ χειρόγραφον δὲν εἶναι ὄλον γεγραμμένον ὑπὸ τῆς αὐτῆς χειρὸς καὶ ἐκ τῶν πολλῶν σφαλμάτων, τῶν παραλείψεων καὶ προσθηκῶν, τὰς ὁποίας εἰς ἀμφοτέρω αὐτοῦ τὰ μέρη περιέχει. Ἐκτὸς τῶν στίχων 673-742, οἱ ὁποῖοι περιλαμβάνοντο εἰς τὸ ἐκπεσὸν φύλλον, ἔλλείπουν οἱ στίχοι (ἐκδ. Legrand) 147-8. 211-2. 307-314. 316-348. 431-2. 501-4. 513-4. 551-2. 653-4. 659-660. 789-792. 801-2. 805-6. 823-4. 837-8. 875-6. 927-8. 969-970. 993-4. 1007-8. 1053-4. 1135-6. 1139-1140. 1149-1150 ἢτοι 93 στίχοι, τῶν ὁποίων πολλοὶ εἶναι ἀπαραίτητοι διὰ τὴν κατανόησιν τῆς συνεχείας. Καὶ σκόπιμος δὲ προσπάθεια πρὸς συντόμευσιν τοῦ κειμένου, ἀλλὰ καὶ ἀστοχία καὶ στρέβλωσις αὐτοῦ γίνονται ἐνιαχοῦ καταφανεῖς· οὕτω μετὰ τὸν στ. 307, ὅπου ὀμιλεῖ ἡ Τάμαρ:

Chiera mu, calocardhisse, chiera mu, xesaglissu,

παραλείπονται ὀκτὼ στίχοι, τὸ δὲ δίστιχον συμπληρώνεται διὰ μερῶν τῶν στίχων 315 καὶ 316 ὡς ἑξῆς:

eráne to pedhachi mas, dhegn isse monaghi ssu:

μεθ' ὃ γίνεται μεταπήδησις εἰς τὸν στ. 349:

Chios pote na s' acarteri o chiris chi mitera.

Οὕτω δὲν παραλείπονται μόνον λόγοι παρήγοροι τοῦ Ἀβραάμ πρὸς τὴν Σάρραν, ἀλλὰ καὶ συνάπτονται ὅλως ἀτόπως λόγοι τῆς Τάμαρ πρὸς θρήνους τῆς Σάρρας.

Ἐξ ἄλλου ὑπάρχουν εἰς τὸ χειρόγραφον 42 στίχοι μὴ ἀπαντῶντες ἐν τῇ ἐντύπῳ ἐκδόσει. Τούτων οἱ πλεῖστοι εἶναι ἐμβόλιμοι καὶ διακρίνονται διὰ τὴν ἀστοχίαν καὶ ἀσάφειαν αὐτῶν, τινὲς δὲ ἀναπληροῦν στίχους δοκίμους τῆς ἐντύπου ἐκδόσεως. Ὀλίγα παραδείγματα ἀρκοῦν πρὸς ἀπόδειξιν τούτου.

Μεταξὺ τῶν στίχων 14 καὶ 15 παρεμβάλλεται τὸ δίστιχον:

Chiamé sti gí ti morefti (;) chiechí afedis orisi  
ná thissiassis to pedhí, pu echí o capnòs mirisi (!)

Ὅμοίως μεταξὺ τῶν στ. 66 καὶ 67:

Am orisses chie esigoxa ti mana tu chie chino (!)  
chiedhà xenos chioloxenos mellete na romino.

Εἰς τὸν μονόλογον τοῦ Ἀβραάμ μετὰ τὸν στίχον 270 παρεμβάλλονται δύο δίστιχα, τὰ ὁποῖα διακόπτουν τὴν συνέχειαν τῶν λόγων του καὶ ἀποτελοῦν σχελιασμόν πρὸς τὴν μοῖραν αὐτοῦ:

Piá matia na to dhinastú, ná stecu ná thorussi,  
pià ghila ti cacomiriá tù auraam ná pussi.

Pio stithos ine marmaro, nà mi cacocardhissi,  
thorodas to gdhimnò spathi, tò triui chiacognisi.

Ἐντὶ τῶν ὠραίων στίχων 501 - 504, ὅπου παρέχεται ἑναργῆς εἰκὼν τῆς ἀγωνιώδους προσδοκίας τοῦ φυλακισμένου, εἰς τὸ χειρόγραφον ἀναγινώσκομεν τὸ δίστιχον:

Eci chie egó i talepori tin egdhoghi the nagho,  
is ti stratiá pu pienete to ida thé na matho.

Ἐντὶ τῶν στίχων 969 καὶ 970, ὅπου ὁ Ἀβραὰμ ζητεῖ συγχώρησιν ἀπὸ τὸν Θεὸν διὰ τὴν ἀνθρωπίνην ἀδυναμίαν, τὸ χειρόγραφον παρατάσσει δέκα ὅλους στίχους, ἀλλὰ παραδόξως τοὺς τοποθετεῖ μετὰ τὴν προσευχὴν τοῦ Ἰσαὰκ ἧτοι μετὰ τὸν στίχον 990:

Thee chie plasti tu oranu, chirie chie thee mu,  
agn i cardhia mu eponesse, thee, sighoresse mu.

Ossan pedhi mu splagnico itreme to magheri,  
gia na tu copso to lemo cratondas to sto gheri.

Chie edhacrissa thorondas to, thorondas to dhemeno,  
nane sti gi gonatisto ta dhacria fortomeno.

Messa i cardhia elactarisse to gheri na ssicosso,  
sa m' orise i ghari ssu thisia na su dhosso.

Eclapsa chie paracallo sibathio na mu dhossi  
chie efcaristo tin ghari ssu opughe to gglitossi.

Ἄλλα τινὰ μᾶλλον ἀσήμαντα δίστιχα προστίθενται μετὰ τοὺς στίχους 160. 206. 230. 920. 1004. 1042. 1114 καὶ 1116, καὶ ἡ ὁδηγία δὲ διὰ τὸν ἠθοποιὸν μετὰ τὸν στ. 74 (Σηκῶνεται ὁ Ἀβραὰμ ἀπὸ τὸ στῶμα του καὶ γονατιστὸς προσεύχεται) ἀποδίδεται καὶ αὐτὴ εἰς ῥίμαν:

Siconete apò to creuati tu, chianafti to cadigli,  
chie sernete isse gogniá, chie lei mé tà ghigli.

Τέλος ἐντὶ τῆς ἐν τέλει, στ. 1149 κέ., ὑμνολογίας πρὸς τὸν Θεόν, τὸ χειρόγραφον παρέχει τοὺς κάτωθι στίχους:

Stus ghiglius exacosius triandapende egigni  
in uersso apona Criticò, eulauia giana dhigni.  
Ossi chie an di dhiauasussi ton chirion na imnussi  
apo cardhias os in prepo na ton dhoxologussi  
Sin do Patri chie pneumati masi me tin Marian,  
tin theotocon tin chierà, tu cosmu sottirian.

Καὶ παραφθορὰς δ' εἰς τὸ κείμενον ἔχει νὰ παρατηρήσῃ τις ὄχι ὀλίγας. Περιορίζομαι δ' εἰς ὀλίγα δείγματα πρὸς ἀντιβολήν.

"Εκδ. Legrand

Χφ. Μ.

- 131 Μὰ πρὶν γενῆ νὰ σοῦ τὸ πῶ, ἀποκο-  
[τιὰν δὲν ἔχω
- 245 Ποτ' ἔτοιαν ὥραν σηκωτὸν δὲν σ' εἴ-  
[δαμεν, καί, ὡς μοιάζει,  
μαντάτο τίποτας κακὸν θὲ νᾶναι ποῦ  
[σὲ βιάζει.
- 299 Θαρρεῖ (ῆ) δουλεύτρα κ' ἔφερε μαν-  
[τάτο ποῦ μ' ἀρέσει  
ἢ Σάρα ξελιγώθηκε κ' ἔχει νά με  
[μπερδεύση
- 390 Πῶς ἐσκορπίσαν τὰ καλὰ σὰν νέφη  
[στὸν ἀέρα;
- 528 Τὰ μάτια σου ποῦ τρέχουσι καὶ δυὸ  
[ποτάμια κἀνου
- 533 Μάννα μου, 'ς τὴν ξεφάντωσιν πᾶ νὰ  
[σοῦ φέρω μῆλα  
καὶ κλωναράκια τῶν δενδρῶν μὲ μυ-  
[ρισμένα φύλλα.
- 581 Τούταις λοιπὸν ἦ ἀφορμαῖς εἰς λογι-  
[σμοὺς μ' ἐβάλα,  
καὶ δι' αὐτὸ περιπατῶ μὲ κλιτὰ κλιτὰ  
[ζάλα.
- 629 Τέκνον, ἂν ἐκουράσθηκες, ἀκούμπισε  
[λιγάκι,  
κοιμήσου νὰ ξεκουρασθῆς 'ς τοῦτο τὸ  
[δενδρουλάκι.
- 751 Τρεῖς μέραις παραδέρομεν, τρεῖς μέ-  
[ραις πορπατοῦμεν,  
ὠρᾶναι νὰ σκολάσωμεν καὶ νὰ ξεκου-  
[ραστοῦμεν.
- 899 Μάννα μου, πλιὸ δὲν ἔρχεσαι 'ς τὸ  
[στρῶμα νὰ μ' ἐντύσης  
νά με ξυπνήσης σπλαγχνικὰ καὶ νὰ  
[με κανακίσης.
- 975 Τέκνον, τώρα ποῦ σ' ἔλυσα, ἄμε νὰ  
[προσκυνήσης  
σ' ἐκεῖνον ποῦ σ' εὐχέθηκε ν' ἀνθῆς  
[καὶ νὰ καρπίσης.
- Chie pri na gegni i apocotia na su  
[to po dhen eglio  
Pote mas tetia hora asicoto dhe se  
[idhame, pos miasi,  
madato tiuotis theotico the nane pu  
[se uiasi.  
Tharis; dhuleftra, chiferes madato  
[na m'aressi,  
i Sara exesaglistichie narthi na  
[me berdhepssi.  
Pos escorpissa sa capnos, sa nafi,  
[san aera.  
Ta matia ssu pu treghussi chie orio  
[potami canu  
Mana mu sti xefadossi the na su  
[po na sissis,  
callocardhi na stehiesses chie mi  
[mu glismognissis.  
Etutes ine i aformes tu logismu pu  
[ualla,  
chie pu thoris pos porpato cglita  
[cglita ta sala.  
Tecno mu an euarethichies, acubisse  
[dhamachi,  
na chimithi, nanepagi to dhoglio  
[ssu cormachi.  
Tris meres paradhernome, tris me-  
[res porpatume,  
chie ta calla chie ta cacà simero ta  
[thorume.  
Mana mu blio dhen erghome sto  
[stroma na me dssis,  
na me figlissis splaghnica chie na  
[me canachissis.  
Tecno mu, edha pu s' eglissa anie  
[na fcaristissis  
se chino opu s'afichie na sis chie  
[na carpissis.

Αἱ ἀλλοιώσεις αὗται καὶ αἱ παραφθοραὶ τοῦ κειμένου, παρατηρούμεναι ὁμοίως εἰς ὄλον τὸ χειρόγραφον, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ συνεχίσας ἀπὸ τοῦ φ. 223<sup>α</sup>, στ. 631, τὴν ἀντιγραφὴν εἶχεν ὑπ' ὄψιν τὸ αὐτὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον ἐχρησίμευσε καὶ εἰς τὸν γράψαντα τὰ πρὸ αὐτοῦ μέρη. Αὗται ἐμφαίνουσι μέτριόν τινα διασκευαστήν, πάντως Κρητικόν, ὅστις ἔχων εὐχέρειάν τινα εἰς τὴν ῥίμαν καὶ δίστιχα ἀρκετὰ εἰς τὸ κείμενον προσέθηκε καὶ τὸ τέλος αὐτοῦ μετέβαλεν, ὑποκαταστήσας ἑαυτὸν εἰς τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ. Διότι δὲν εἶναι πιθανόν, ὅτι στίχοι τοῦ



ποιήματος, παρέχοντες ειδήσεις περί του χρόνου τῆς γενέσεως καὶ τοῦ ποιητοῦ αὐτοῦ, ἀπεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ ἐκδότου. Ὅθεν τὸ ἔτος 1635, τὸ ὁποῖον τὸ χειρόγραφον ἐν τέλει παρέχει, πρέπει ν' ἀναφέρεται μᾶλλον εἰς τὸν χρόνον τῆς διασκευῆς ἢ εἰς τὴν ἀρχικὴν γένεσιν τοῦ ποιήματος. Ἄν πρὸ τοῦ ἔτους τούτου εἶχε κυκλοφορήσει καὶ ἔντυπος ἔκδοσις τῆς Θυσίας, δὲν δύναται νὰ λεχθῆ μετὰ βεβαιότητος. Διότι, ὡς καὶ ὁ Ξανθουδίδης εἰς τὰ κατάλοιπά του σημειώνει, «μόνον περὶ τῆς ἔκδόσεως 1668 δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι». Ὡς πιθανὸν δὲ δύναται νὰ θεωρηθῆ, ὅτι ἡ Θυσία τοῦ Ἀβραὰμ κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν χρόνων ἐκείνων ἐγράφη, ὡς καὶ ἡ Ἑρωφίλη, ἀρχικῶς διὰ γραμμάτων ἰταλικῶν καὶ κατόπιν μετεγράφη εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἀλφάβητον ὑπὸ τοῦ πρώτου ἀναλαβόντος τὴν ἔκδοσιν αὐτῆς. Ὡς ἐνδειξις περὶ τούτου δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ἡ γραφή «καὶ μένει» 475 τῆς ἐντύπου ἔκδόσεως, ἡ ὁποία εὐκόλως ἐξηγεῖται διὰ τῆς παραναγνώσεως τοῦ *caimegni*.

Παρὰ τὰ δείγματα τῆς μετριότητος καὶ ἀμαθείας τοῦ διασκευαστοῦ, τὰ ὁποῖα ἀνωτέρω παρεθέσαμεν, τὸ Μαρκιανὸν χειρόγραφον παρέχει κείμενον, τοῦ ὁποῖου ἡ γλῶσσα παρουσιάζει ὁμαλότητα καὶ κανονικότητα, τὴν ὁποίαν αἱ ἔντυποι ἔκδοσεις δὲν ἔχουν. Ἀπλὴ ἀνάγνωσις καὶ μόνης τῆς φωτογραφουμένης σελίδος ἀρκεῖ, ἵνα καταδείξῃ, ὅτι ἀπὸ τῆς ἀπόψεως τῆς γλώσσης τὸ χειρόγραφον πλεονεκτεῖ πολὺ τῶν ἐντύπων ἔκδόσεων, διότι διετήρησεν ἀλώβητον σχεδὸν τὴν κρητικὴν ἀπόχρωσιν τοῦ πρωτοτύπου<sup>1</sup>. Ὅπου αἱ ἔκδοσεις παρέχουν λέξεις καὶ τύπους τῆς κοινῆς γραφο-

<sup>1</sup> Πρὸς διευκόλυνσιν τῶν ἀναγνωστῶν παρέχω κατωτέρω ἀκριβῆ μεταγραφὴν—ὄχι ἔκδοσιν—τῆς φωτογραφουμένης σελίδος μὲ γράμματα ἑλληνικά.

- φ. 228α Δὲν ἔναι μπλιό μεταγνωμός εἰς ὅ,τι κι ἄνε κάμω,  
μαρτύροι θέλετε βρεθῆ εἰς τοῦ παιδιοῦ τὸ γάμο.
- ΣΙΜΠΑΝ. Ὡ Παναγιά, καὶ δὲ μπορεῖ γεῖς δοῦλος νὰ τὰ μάθη,  
620 πιστός, καλὸς καὶ καρδιακός, τ' ἀφέντη του τὰ πάθη;  
Δὲ τὸ κατέχεις ἢ παρηγοριά τσῆ πίκρας ἔ βοτάνι,  
κι ὁποιος τὸ βάλῃ στὴ πληγῆ, ντελόγο τότε γιάνει;  
ΑΒΡΑΑΜ Ἐκίνηση εἰς τὴ καρδιά καὶ προθυμιὰ στὴ γλῶσσα  
γροικῶ καὶ θέλω νὰ σᾶς πῶ, ποιά νέφη μ' ἐπλακῶσα.  
625 Καὶ σήμερο γῆ τὸ ταχύ, τούτη γῆ ἄλλη ὦρα,  
τυχαίνει νὰ τὸ μάθετε, ἄ σᾶς τὸ πῶ καὶ τώρα.  
Μὰ θέλω ὀμπρός τὸ τέκνο μου παράμερας νὰ θέσῃ,  
νὰ κοιμηθῆ, νὰ μὴ γροικᾷ τὰ χεῖλη μου εἰντα λέσι.  
—Τέκνο μου, ἂν ἐβαρέθηκες, ἀκούμπησε δαμάκι,  
630 νὰ κοιμηθῆ, ν' ἀνεπαγῆ τὸ δόλιο σου κορμάκι.  
Καὶ βάνω σου τὰ ροῦχα μου, γιατί εἰν' κρυὸ τὸ χῶμα  
γιὰ ξάνοιξε πού σου καμα ἕνα πιτήδειο στρωμα.  
ΙΣΑΑΚ Ὡφου, πολλὰ ἐκουράστηκα 'ς τοῦτα τὰ λίγα ζάλα,  
καὶ ἄς πέσω ν' ἀποκοιμηθῶ στὰ ροῦχα πού μου βάλα.  
ΑΒΡΑΑΜ Δοῦλοι καλοὶ καὶ ἐμπιστικοί, τὸ πράμα πού ζητᾶτε  
νὰ σᾶς τὸ πῶ, γιατί θωρῶ μὲ πόθο καὶ ρωτᾶτε.  
Ἀπόψε τὸ μεσάνυκτο ἀπὸ φωνὴ Ἀρχαγγέλου  
ἤκουσα πῶς τὸ τέκνο μου τσοὶ ὄρανοὺς τὸ θέλου.  
640 Τὸ τέλος ἔχει νὰ γενῆ μ' ἔτοιο βαρὺ κανόνα,  
ὁπὸν δὲν ἐγροικῆθηκε ἀκόμη στὸν αἰῶνα.

ΕΡΤΑΣΤ  
ΔΙΕΥΘ

Handwritten text in a cursive script, likely a form or document from the 19th century. The text is dense and difficult to decipher due to the cursive style and fading. It appears to be a form with various fields and possibly a signature or stamp at the bottom.

Πανομοίωτυπον φ. 223α του Μαρκιανού κώδικος XI 19

Ε.Υ.Δ. της Ε.Π.  
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

μένης, ὡς τάχα, κᾶν, ἐξ ἅπαντος, πρότερον, τίποτας, εὐθύς, παρευθύς, χαϊδευιά, ἀντίκρουτα, διῶξε, ἰδές, σφάλλω, δοκιμάζω, σπαράσσει, ἐτρελλάθη, ἀνάπαυσιν, ἀντάμειψιν, κτήνος, κοπάδι, γύρισμα κτλ. ἐκεῖ εἰς τὸ χειρόγραφον ἀναγινώσκωμεν τὰ κρητικὰ *condo, schias, delogo, ombros, tivotis, simio, paraftas, sirgulista, anadhia, sigoxe, kanixe, sfeno, dhichimaso, sfarassi, aformisse, anaparsi, andimepsi, ghtima, curadhi, anarimata* κτλ. Καὶ τὰ γνωρίσματα τῆς διαλέκτου τῆς Ἀνατολικῆς Κρήτης, τὰ ὅποια εἰς τὰς ἐντύπους ἐκδόσεις μόνον σποραδικῶς ἐμφανίζονται, εἰς τὸ Μαρκ. χειρόγραφον εἶναι ἐναργέστατα, ὡς *isse, dhexa, dhrossa* (ἀντὶ ἴσιε, δεξιά, δροσιά), *isteca, itheca, isuisse, olpiso, fogniaso, chiamnia, tos* (ἀντὶ των) κτλ.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι αἱ ἐντυποὶ ἐκδόσεις διέσωσαν πιστότερον τὸ κείμενον ἢ τὸ χειρόγραφον, δὲν λείπουν ὁμως καὶ περιπτώσεις, καθ' ἃς τοῦτο παρέχει ὀρθότερας ἢ ἐκεῖναι γραφάς· ὅχι δὲ σπανίως τὸ χειρόγραφον, διαφέρον τῆς ἐκδόσεως *Legrand*, συμφωνεῖ πρὸς ταύτην ἢ ἐκείνην τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων τῆς Βενετίας καὶ πρὸς τὸ χειρόγραφον Κολυβᾶ, ἐπιβεβαιοῦν τὴν ὀρθότητα τῆς γραφῆς αὐτῶν, ὡς ἐν στ. 51. 386. 473. 773 κλπ. Παραθέτω ἔδῳ καὶ ἕτερα δειγμάτων τούτου.

Ἐν στ. 3 τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων ἀναγινώσκεται :

ξύπνησε, δοῦλε τοῦ Θεοῦ· ξύπνησε, πιστεμμένε,

ἐνῶ φυσικώτερον εἶναι ν' ἀκολουθοῦν εἰς τὸ οὐσιαστικὸν ἀμέσως οἱ ἐπιθετικοὶ τοῦ διορισμοῦ· ὅθεν ὀρθότερον παραδίδει τὸν στίχον τὸ χειρόγραφον :

*xipnisse, dhule tu theu, isse (ἴσιε) chie bistemene.*

Ὅμοίως ἐν στ. 765 ἀναγινώσκομεν :

θωρῶ σε σὰν ἀνήμπορον καὶ κατηγορημένον·

ἃς τὸ παιδὶ νὰ ξεκουρασθῇ, ὀποῦναι κρατημένον.

Ὅτι ὁ δεύτερος στίχος νοσεῖ, μαρτυρεῖ καὶ τὸ μέτρον καὶ ἡ ἀντίφασις, εἰς ἣν φέρεται ὁ Ἰσαὰκ ζητῶν νὰ ξεκουρασθῇ αὐτός, ἐνῶ βλέπει τὸν πατέρα κουρασμένον.

Ὅθεν ὀρθότερα εἶναι ἡ γραφή τοῦ χειρογράφου :

*Thoro sse chisse agniboros chie catigorimenos*

*chi' assi me eme na curasto opume cratimenos.*

Σημειωτέον δ' ὅτι καὶ ἡ ἐκδ. Βόρτολι παραδίδει : νὰ κουρασθῇ. — Ὁρθότερας γραφάς παραδίδει τὸ χειρόγραφον καὶ ἐν στ. 776 :

*Chie mi mu paraponethis, an cleo chie thrinume,*

*tin sarca tin athropigni uasto chie tiranume,*

ὅπου αἱ ἐντυποὶ ἐκδόσεις παρέχουν :

ἡ σάρκα ἢ ἀνθρώπινη πονεῖ καὶ τυραννοῦμαι,

καὶ ἐν στ. 1035 :

*Calla sinapandimata, dhugli mu, chie gharite*

ἀντὶ τῆς γραφῆς «ἃς χαροῦμε» τῶν ἐκδόσεων.

Πρέπει νὰ ὁμολογηθῇ, ὅτι ἡ ἀντιβολὴ τοῦ Μαρκιανοῦ χειρογράφου εἰς τὴν



άνωτέρω επισκόπησιν ἔγινε μόνον πρὸς σχετικῶς νεωτέρας ἐκδόσεις τῆς Θυσίας (1760. 1812. 1832), ἐφ' ὅσον καὶ ἡ ἐκδ. Legrand κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν ἀποδίδει παλαιότεραν παράδοσιν. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ἐπισκοπήσεως ταύτης δύναται νὰ συναχθῆ, ὅτι τὸ χειρόγραφον τῆς Μαρκιανῆς ἀνήκει εἰς τάξιν χειρογράφων διάφορον τῆς τῶν ἐντύπων ἐκδόσεων, ἄρα εἶναι «μαρτυρία ἐλθοῦσα ἄλλοθεν». Εἶναι ὁμως φανερόν, ὅτι μὲ μόνον τὸ χειρόγραφον τοῦτο καὶ παρὰ τὴν καλὴν γλωσσικὴν του μορφήν θὰ ἐκινδυνεύομεν διὰ τὰ πολλὰ σφάλματα καὶ χάσματα αὐτοῦ νὰ ἔχωμεν ἑλλιπὲς καὶ παραμορφωμένον τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ. Ὡστε ἡ ἐντυπος ἐκδοσις, δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ἔσωσεν αὐτὸ ἀπὸ οὐσιώδους παραφθορᾶς. Ἀλλ' ἐπειδὴ τὸ χειρόγραφον εἶναι ἀπηλλαγμένον τῶν καθαρευόντων τύπων, οἱ ὅποιοι παρεισέφρησαν εἰς τὴν ἐκδοσιν, καὶ ἐγράφη εἰς τὴν φωνητικὴν γραφήν, θὰ παράσχη καὶ μὲ τὰς ὀλίγας του ὀρθοτέρας γραφὰς πολύτιμον ἐπικουρίαν εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῆς γλωσσικῆς μορφῆς τοῦ ποιήματος.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ  
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΚΑΡΑΥΑΝΙΩΤΗ